

FALSAFA VA E'TIQOD: O'TMISH, BUGUN VA KELAJAK

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI

III-JILD

PHILOSOPHY AND FAITH:
PAST, PRESENT AND FUTURE

International Scientific and Practical Conference
PROCEEDINGS
Volume - 3

ФИЛОСОФИЯ И ВЕРА:
ПРОШЛОЕ, НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ

Международная научно-практическая конференция
МАТЕРИАЛЫ
Том - 3

23-24-aprel, 2025

МАИШИЙ СОҲАДА АЁЛЛАР ВА ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРГА НИСБАТАН ЗЎРАВОНЛИК ҲАРАКАТЛАРИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ БЎЙИЧА ЧОРА-ТАДБИРЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Жамшид Камолович Раҳмонов

хуқуқшунос, тадқиқоти

Феруза Шакировна Илмуродова

ЧДПУ, Факультетлараро ижтимоий фанлар кафедраси

тарих фани ўқитувчиси

тел: +998 97 136 10 72

Аннотация: Мақолада аёллар ва вояга етмаганларга нисбатан оиладаги зўравонликнинг ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатлари ҳар томонлама таҳлил қилинган. Ушбу муаммони ўрганишнинг методологик асоси илмий билимларнинг умумий тамойиллари ва усуллари, шу жумладан синтез ва таҳлил, статистик, қиёсий ҳуқуқий усуллардан фойдаланадиган тизимли ёндашувдир. Мақолада аёллар ва болалар ҳуқуқларини оиладаги зўравонликдан ҳимоя қилишга қаратилган профилактика чораларининг хусусиятларини ўрганиш натижалари келтирилган. Ушбу тоифадаги фуқароларга нисбатан оиладаги зўравонлик фактларини минималлаштириш бўйича амалдаги чора-тадбирларни самарали амалга ошириш зарурлигида, шунингдек аниқланган муаммо доирасида қонунчилик базасини такомиллаштиришда ўз аксини топмоқда.

Калит сўзлар: оиладаги зўравонлик, оилавий ва маиший муносабатлар, вояга етмаганлар, олдини олиш, зўравонлик ҳаракатлари, ҳимоя қилиш, чора-тадбирлар, ижтимоий реабилитация.

Аннотация: в статье представлен всесторонний анализ социально-правовых аспектов бытового насилия в отношении женщин и несовершеннолетних. Методологической основой изучения данной проблемы является системный подход, использующий общие принципы и методы научного познания, включая синтез и анализ, статистические, сравнительно-правовые методы. В статье представлены результаты исследования особенностей профилактических мер, направленных на защиту прав женщин и детей от бытового насилия.

Ключевые слова: бытовое насилие, семейно-бытовые отношения, несовершеннолетние, профилактика, акты насилия, защита, меры, социальная реабилитация.

Annotation: the article provides a comprehensive analysis of the socio-legal aspects of domestic violence against women and minors. The methodological basis for the study of this problem is a systematic approach that uses general principles and methods of scientific knowledge, including synthesis and analysis, statistical, comparative legal methods.

Keywords: domestic violence, domestic and domestic relations, minors, Prevention, Acts of violence, protection, measures, social rehabilitation.

Аёллар ва вояга етмаганларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш масаласи жиддий ижтимоий муаммодир ва унинг ечимига дунё миқёсида эътибор қаратиш талаб этилади. Жамият тараққиёти билан оиладаги зўравонлик эндиликда фақат эр-хотин муносабатларининг шахсий масаласи эмас, балки баъзи ҳолатларда давлат ва жамият аралашувини талаб қиладиган муаммога айланди. Ҳозирги кунда, бир қатор ижтимоий-иқтисодий омиллар таъсири туфайли, Ўзбекистонда оилавий зўравонлик хавфли даражада кенг тарқалган бўлиб, мустақил экспертларнинг баҳолашича, 2024 йилнинг биринчи чорагида оилавий зўравонлик моддалари бўйича 4 477 нафар шахс жавобгарликка тортилган. 2023 йилнинг ўтган олти ойида оилавий зўравонликдан 20 мингга яқин аёл жабр кўрган. Бу рақамлар оилавий зўравонликнинг жиддий муаммо эканлигини кўрсатади.

Оиладаги зўравонлик ҳаракатларининг моҳиятини таҳлил қилганда, унинг қуйидаги турларини ажратиш мумкин:

1. Жисмоний зўравонлик – аёллар ва болаларга нисбатан жисмоний куч ишлатиш, ўлдириш, турли даражада тан жароҳати етказиш, калтаклаш, азоб бериш, жисмоний кўрқитиш, мажбурий ҳаракатларга ундаш ва ҳоказолар;
2. Психологик зўравонлик – ҳақорат қилиш, таҳқирлаш, назорат қилиш ва жабрланувчини бошқариш;
3. Иқтисодий зўравонлик – молиявий манбалардан маҳрум қилиш, даромад ва харажатларни назорат қилиш ва ҳоказо.

Оиладаги зўравонликнинг жиноий хусусияти унинг яширинлиги ва жиноятчи билан жабрланувчи ўртасидаги алоҳида муносабатлар сабабли янада кучаяди. Кўп ҳолларда бундай жиноятлардан жабрланувчилар аёллар ва вояга етмаганлар бўлади.

Оилавий муносабатларда содир этиладиган мазкур жиноятларнинг ижтимоий хавфи юқори даражада эканлиги бу соҳани ўрганишнинг муҳимлигини кўрсатади. Шунинг учун аёллар ва болаларга нисбатан оиладаги зўравонликни олдини олиш тизимини тадқиқ қилиш ва профилактика чораларининг самарадорлигини ошириш долзарб вазифа ҳисобланади.

Оиладаги зўравонликка қарши курашда профилактика асосий элемент ҳисобланади. Бу борада қуйидаги чора-тадбирлар назарда тутилади:

- Давлат сиёсатида ўзгаришлар киритиш, уни миллий манфаатларга мослаштириш;
- Ижтимоий тартибсизликка қарши курашиш;
- Оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;
- Мактаб таълим тизимини такомиллаштириш;
- Бўш вақтни самарали ташкил этиш имкониятларини кенгайтириш;
- Давлатнинг маданий ва ахборот сиёсатига ўзгартиришлар киритиш;
- Соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, алкохол ва наркотик моддалар истеъмолининг олдини олиш;
- Жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва уларга ёрдам бериш тизимини ривожлантириш;
- Жамоатчиликни оилавий зўравонликка қарши курашга жалб қилиш;
- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш;
- Оммавий ахборот воситалари орқали оилавий зўравонликка қарши тарғибот ишларини олиб бориш;
- Зўравонликка сабаб бўлувчи руҳий муаммоларнинг олдини олиш учун махсус дастурлар ишлаб чиқиш.

Жиноятларнинг олдини олиш ҳақида сўз борганда, кўпинча иқтисодий чоралар биринчи ўринга чиқади. Аҳоли турмуш даражасини оширишга қаратилган чоралар зўравонлик билан боғлиқ жиноятлар сонини камайтиришга ёрдам бериши мумкин. Чунки иқтисодий жиҳатдан қийин аҳволда қолган одамлар жиноят содир этиш эҳтимолига эга бўлади. Шунинг учун қуйидаги иқтисодий тадбирлар муҳим аҳамиятга эга:

- Миллий саноат ва қишлоқ хўжалигини тиклаш;
- Молия тизимини мустаҳкамлаш, инфляцияни пасайтириш;
- Аҳоли даромадлари орасидаги тафовутни қисқартириш;
- Кам таъминланган оилаларни, айниқса аёллар ва болаларни моддий қўллаб-қувватлаш.

Иқтисодий барқарорлик жамият аъзоларининг руҳий ҳолатини яхшилайдиган, ташвиш ва стрессни камайтиради ҳамда оиладаги зўравонлик келиб чиқиши эҳтимолини пасайтиради. Бироқ, фақат иқтисодий чоралар билан бу муаммони ҳал қилиш мумкин эмас. Чунки иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатларда ҳам оилавий зўравонлик ҳолатлари кам эмас. Масалан, Японияда 1990-йилдан буён болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари мавжуд ва йиллик статистика 60 000 та ҳолатдан ошиқлигича қолмоқда. Бу шундан далолат берадики, фақат моддий фаровонлик бу муаммони ҳал қилиш учун етарли эмас.

Ушбу муаммони ўрганишда тизимли ёндашув қўлланилди, у бир қатор умумий илмий тамойиллар ва усулларни ўз ичига олади. Жумладан:

- Синтез ва таҳлил;
- Статистик таҳлил;
- Солиштирма-ҳуқуқий методлар.

Оилавий зўравонликни камайтиришнинг асосий йўли – давлат томонидан оилаларга ғамхўрлик қилишдир. Оилада содир этиладиган жиноятларнинг кўплигига қарамай, оила ўзи зўравонликка қарши профилактиканинг асосий иштирокчиси ҳисобланади. Бу борада давлат сиёсатининг икки асосий жиҳати мавжуд:

1. Оиладаги зўравонликни аниқлаш ва унинг олдини олиш, оилаларда жиноий мойилликни шакллантиришга йўл қўймаслик;

2. Болаларни тўғри тарбиялаш учун кулай муҳит яратиш, ота-оналарга таълимий ёрдам кўрсатиш, мактаб ўқитувчилари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш.

Шунингдек, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ва алкоголизмни камайтириш муҳим аҳамиятга эга. Одамлар бошқа йўллар билан стрессдан халос бўлиш имкониятига эга бўлиши керак.

Қонунчиликни кучайтириш ва ҳуқуқ-тартибот идораларининг фаолиятини такомиллаштириш ҳам муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Бу йўналишда зўравонлик жиноятларини фош этиш ва олдини олиш бўйича юқори даражали мутахассисларни тайёрлаш, уларни керакли воситалар билан таъминлаш ва уларнинг ҳуқуқий мақомини ҳал қилиниши лозим бўлган мураккаб вазифаларга мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, маҳаллий ҳуқуқ-тартибот тузилмаларини ривожлантириш, бўлимларни оптималлаштириш, уларнинг фаолият шакллариини такомиллаштириш ва тарбиявий ишларда фаол иштирокини таъминлаш зарур. Бу органлар аҳолига яқин бўлиши ва зўравонлик жиноятларини эрта босқичда олдини олишга қодир бўлиши керак.

Жамиятимизда ислохотни талаб қилувчи навбатдаги омил – бу содир бўлаётган ҳодисаларга онгли муносабатдир. Ҳар бир фуқаро бошқаларнинг салбий таъсирига қарши тура олиш қобилиятига эга бўлиши лозим. "Блогерлик" йўналишининг ривожланиши билан кўплаб одамлар оиладаги зўравонлик ҳақида ўз фикрларини билдиришни бошлади. Жамиятнинг муносабати ижобий натижаларни кўрсатди ва ушбу жиноят турининг яширинлиги камайдигани аниқланди. Ижтимоий тармоқлар ва оммавий ахборот воситаларида оилавий зўравонлик танқид қилиниши жамиятда унинг ижтимоий

хавфли ҳодиса эканлигини англашга ва унга қарши курашиш зарурлигини шакллантиришга ёрдам берди.

Бу жараён доирасида турли таълим дастурларини яратиш мақсадга мувофиқ. Улар болалар ва катталарни жамиятдаги ҳуқ-атвор қоидалари, оилавий муносабатларни тартибга солувчи асосий қонунлар, зўравонликнинг турли кўринишлари ва унинг олдини олиш усуллари билан таништиришга қаратилган бўлиши лозим. Хотин-қизлар ва вояга етмаганларга нисбатан жиноятларнинг олдини олишда профилактика муҳим ўрин тутди. Оилавий (маиший) зўравонлик қурбонларининг асосий қисмини аёллар ва болалар ташкил этади. Ш.У. Степаняннинг таъкидлашича, аёллар ва болалар оиладаги оғир зўравонлик қурбонларининг 70 фоизини ташкил этади. Об'ектив ўз-ўзини таҳлил қилиш хусусиятларини аниқлаш жиноят қурбонига айланиш эҳтимолини камайтиришда биринчи қадамдир. Жуда тортишувчанлик ҳам, зиддиятдан қўрқиш ва ўзини ишончсиз тутиш ҳам хавфли ҳисобланади. Оилавий зўравонлик бўйича 2024 йилда умумий жиноятлар сони 132,298 таснифланган бўлиб, бу 2023 йилга нисбатан 27.1% га кўп. Жабрланувчилар жамиятнинг барча қатламлари орасида бир хил тақсимланмаган. Шунинг учун профилактика тадбирларини ишлаб чиқишда турли аҳоли қатламларига индивидуал ёндашиш муҳим.

Жиноят қурбонларини ҳимоя қилишга йўналтирилган чора-тадбирларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд эмас[1].

Оилавий-маиший зўравонликдан жабр кўрган хотин-қизлар ва болаларни ҳимоя қилиш инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Давлат вазифаси барча фуқаролар, айниқса аёллар ва болалар учун хавфсизликни таъминлаш, қўллаб-қувватлаш ва зўравонликдан чиқиб кетиш имкониятини яратишдир.

Ўзбекистонда зўравонлик қурбонларини ҳимоя қилиш ва уларга ёрдам кўрсатиш учун қонун ҳужжатларига мувофиқ уч хил муассаса фаолият кўрсатади:

1. Ижтимоий реабилитация марказлари — ушбу марказлар аёллар ва болаларни ижтимоий реабилитация қилиш, уларни муаммоларидан чиқаришга ёрдам бериш, психологик ва ҳуқуқий қўллаб-қувватлашни таъминлаш мақсадида фаолият юритади.

2. Ижтимоий бошпаналар — зўравонликдан жабр кўрган аёллар ва болалар учун вақтинча паноҳ бериш, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш ва ёрдам бериш учун махсус муассасалар.

3. Васийликсиз қолган болаларга ёрдам марказлари — аёллар ва болалар учун ижтимоий ёрдам ва муҳофаза ташкил этиш, болаларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш ва уларга ёрдам бериш учун ташкил этилган марказлар[2].

Ижтимоий реабилитация маркази маҳаллий ижтимоий ҳимоя органлари тизимида ташкил этилади. Унинг асосий вазифалари: қарамоғисиз қолган болаларнинг олдини олиш, хотин-қизлар ва болаларнинг ижтимоий реабилитациясини таъминлаш. Шунингдек, марказ жабрланувчилар учун вақтинчалик яшаш жойи, ижтимоий ва психологик ёрдам, ҳуқуқий ҳимоя хизматларини тақдим этади. Ижтимоий бошпаналар эса оғир вазиятга тушиб қолган вояга етмаган болаларга тезкор ёрдам кўрсатиш учун мўлжалланган. Улар жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади, бошқа давлат ташкилотлари билан ҳамкорликда уларни аниқлайди, муаммоларини ҳал қилишга ёрдам беради[3]. Васийликсиз қолган болаларга ёрдам марказлари эса ижтимоий хавфга учраган оилалар, аёллар ва болаларга ёрдам кўрсатиш, руҳий, ижтимоий ва ҳуқуқий кўмак бериш учун ташкил этилган. Улар зўравонлик қурбонлари, хусусан, аёллар ва болалар билан ишлашни йўлга қўяди. Шунингдек, бу марказлар психологик ёрдам ва меҳнат бозорида ўз ўрнини топиш учун маслаҳатлар беради. Шу сабабли, оилавий зўравонликка қарши кураш ва унинг олдини олиш учун давлат ва жамият биргаликда иш олиб бориши зарур.

Кўплаб марказлар ўз-ўзини ёрдам сўраб мурожаат қилган аёллар ва вояга етмаганларни, шунингдек, ота-оналар (қонуний вакиллар) ташаббуси билан келган вояга етмаганларни, Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ бошқа асослар бўйича йўналтирилган шахсларни куну-тун қабул қилади. Оилавий зўравонлик қурбонлари марказда ижтимоий ёрдам ва ижтимоий реабилитация олиш ҳамда келгусидаги турмуш тарзига оид масалалар ҳал бўлгунга қадар қолишлари мумкин. Шунингдек, ижтимоий-реабилитация марказларида вояга етмаган шахсларнинг шахс сифатида ривожланиши, уларда фуқаролик масъулиятини шакллантириш, аёллар ва вояга етмаганларга психологик ёрдам бериш, ҳуқуқий онгни ривожлантириш ва ҳуқуқий маданиятни ошириш бўйича тадбирлар ўтказилади. Болалар учун ижтимоий бошпаналар эса Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ ижтимоий ҳимоя органлари ёки маҳаллий ҳокимият тизимида ташкил этиладиган махсус муассасалар ҳисобланади[4]. Уларнинг асосий вазифаси оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган вояга етмаганларга тезкор ижтимоий ёрдам кўрсатишдир. Бу муассасалар шунингдек, аёллар ва вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилади, таълим, соғлиқни сақлаш, ички ишлар органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликда ижтимоий ёрдамга муҳтож аёллар ва болаларни аниқлаш бўйича

тадбирларни амалга оширади. Шунингдек, оғир вазиятга тушган аёллар ва болалар учун вақтинчалик бошпана таъминлайди, ижтимоий, психологик ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатади, болаларни оилаларга қайтаришга кўмаклашади.

Оилавий зўравонликка қарши кураш ва унинг олдини олиш билан шуғулланувчи яна бир муассаса ижтимоий ҳимоя марказларидир. Уларнинг мақсади оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган оилалар ва болалар учун реабилитация, ижтимоий, психологик (шу жумладан, тезкор), ҳуқуқий, тиббий ва бошқа ёрдамларни кўрсатишдан иборат[5]. Бу марказлар шунингдек, қийин вазиятга тушган болаларни қайта жамиятга мослаштириш ва оиладаги салбий ҳолатларнинг олдини олиш билан шуғулланади. Ижтимоий марказлар ҳам ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг муҳим шакли ҳисобланади. Улар ижтимоий хавфли вазиятда қолган оилалар, аёллар ва болаларга кўмаклашиш, уларнинг руҳий, ижтимоий ва ҳуқуқий реабилитациясини таъминлаш, жамиятдаги салбий ҳолатларнинг олдини олиш билан шуғулланади. Шу билан бирга, бу марказлар зўравонлик қурбонлари – аёллар ва болалар билан ишлашни олиб боради, уларга экстрен психологик ёрдам кўрсатади, ишга жойлашиш ва таълим масалалари бўйича маслаҳат беради, мавжуд муаммоларни ҳал этишда ёрдам беради.

Шунингдек, оиладаги жиноятчиликнинг олдини олиш – бу давлат томонидан ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, идеологик, таълимий, ҳуқуқий ва бошқа чора-тадбирларни ўз ичига олган комплекс жараён ҳисобланади. Профилактика тадбирларининг асосий вазифаси – жиноятчиликка сабаб бўлувчи ижтимоий жараёнларга таъсир кўрсатиш, уларни йўқ қилиш ёки кучини пасайтиришдир. Жиноятчиликнинг олдини олишнинг ижтимоий аҳамияти шундаки, у жиноят содир этилишининг олдини олиш ёки унинг эрта босқичда тўхтатилишига имкон беради. Бу жараён жиноятчиликка қарши курашишда фақат ҳуқуқий чоралар билан чекланмай, иқтисодий, маданий, таълимий, ижтимоий, психологик, тиббий, техник ва бошқа усуллардан ҳам самарали фойдаланиш имконини беради.

REFERENCES

1. Степанова И. Б., Явчуновская Т. М. Криминологические аспекты насилия в семье // Вестник Ивановского государственного университета. — 2014. — № 4. — С. 15-25.
2. Авсеенко Е. В. Криминология. — М., 2008. С. 202-205.
3. Степанян Ш. У. Криминогенные факторы в семье — катализатор женской преступности // Гражданин и право. — 2018. — № 8. — С. 60-65.

4. Бураков В. Н., Кропачев Н. М. Криминология: Учеб. пос. — СПб., 2023. С. 98.
5. Ханова З. Р. Проблемы предупреждения преступлений против несовершеннолетних // 2009. — № 3. С. 238.